

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך טז, תשכ"ה



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עיקר וטפל בתיקוני לשון *

ז. דברי סיכום

בסדרת מאמרים זו ניסינו לבדוק, מה עיקר בלשון ומה טפל בה, כדי שנוכל לכוון את רוב מאמצינו בשיפור הלשון לאותו עיקר.

תחילה היה עלינו להשיב על הטענה שטוענים רבים, כי אין אנו רשאים כל עיקר לנגוע בלשון, לשנותה ולתקנה; כי לכל דור לשונו שלו, ולכל דובר שפתו שלו, אין שיבוש בלשון, וממילא אין צורך בתיקון.

בדיקת הדברים העלתה, כי הטוענים כן מערבבים שני עניינים שונים לחלוטין. המחקר הבלשני, באמת, אינו מכיר בקיום שיבושים בלשון. הבלשן - החוקר אינו אלא מתאר את הלשון כמות שהיא, בהווה או בעבר, אך לעולם אינו קובע, מה לדעתו צריכים לומר, או מה לדעתו צריכים לדבר; שהרי לשון הוא מנתח, ולשון היא צורת הדיבור שבני אדם מדברים, ולא הצורה שבה היו צריכים לדבר.

לעומתו, המורה - המדקדק חייב לנקוט עמדה כלשהי: איזו צורה כשרה, ואיזו צורה פסולה, באיזו משמעות יש להשתמש, ובאיזו משמעות אין להשתמש? שהרי מלמד

* מסדרת שיחות, ששודרו ב"קול ישראל". ראה "לשונונו לעם".

קונט' קכ"ד, קכ"ה, קכ"ט, קל"ט, קמ"ב, קמ"ט.

הוא את שימושה של הלשון למעשה, ועליו ללמד דבר ברור ומוגדר.

תפקידו של הבלשן הוא אפוא לתאר את התופעות כמות שהן. יש שהוא מתאר אותן אצל קבוצת דוברים מסוימת בתקופה מסוימת, ואז גישתו היא גישה סינכרונית; יש שהוא בודק את ההשתלשלות מתקופה לתקופה, מבחינה היסטורית, ואז גישתו היא דיאכרונית. ואילו מורה הלשון קובע, איך צריכים להשתמש היום, מה רצוי ומה כדאי. גישתו היא אפוא גישה נורמטיבית.

כיוון שבסדרה זו הייתה גישתנו נורמטיבית, רשאים היינו, ואף מצווים היינו, לדבר על נכון ועל לא נכון בלשון, לפסול ולהכשיר. אולם תכלית הסדרה לא הייתה למנות את השיבושים עצמם ולהצביע כיצד לתקנם; התכלית הייתה להסב את תשומת לבם של המתקנים ושל קוראי תיקוניהם להבחנה שבין עיקר לטפל. לא כל ענייני הלשון בעלי דרגת חשיבות אחת הם. יש מלים וצורות בלשון, שהן בבחינת נשמה, וכל הנוגע בהן משנה פרצופה של הלשון, מעווה פניה ומשחיתה; ויש מלים, שהן בבחינת מעטה בלבד, שהמשנה אותן אינו נוגע ואינו פוגע ביסודות הלשון.

כשניתחנו משפטים שונים, נתברר לנו כי מלים כמו על, אל, מן וכד', שאנו קוראים להן "מלות יחס", הן חשובות מבחינתנו לאין ערוך מן המלים שולחן, כיסא, עיפרון וכד', שאנו קוראים להן "שמות". לא יהיה בלשון שולחן, כיסא, עיפרון — כמעט לא יורגש החיסרון; לא יהיו בלשון המלים על, אל, מן — יורגש הדבר ביותר. התחיליות והסיומות שבנטיית הפועל

(כגון א של אלך, ת של תלך י של ילך, או תי של הלכתי, ת של הלכתי, וכדו), חשובות הן מן השורש עצמו, הלך, שהן מטות אותן. בלא השורש הלך, ואף בלא המושג הלך, לא היתה הלשון משתנית כל עיקר; בלא א של אלך או בלא ת של תלך, היתה משתנית הלשון שינוי ניכר, כי אז אולי היינו אומרים „אני ילך” או „אתה ילך” וכיוצא באלה.

נמצאנו מחלקים את צורות הלשון, מבחינת חשיבותן, לשני חלקים: חלק אחד חשוב, וחלק אחד שאיננו חשוב. החלק החשוב הוא למעשה החלק המועט שבלשון. הוא כולל מלים ספורות בלבד: כינויים, כמו אני, אתה, הוא, זה, זאת, מי, מה; מלות יחס ומלות קשר, כגון על, אל, מן, ו החיבור, ה' הידיעה ומערכת הדקדוק כולה, מבנה המשפט שבתחביר ונטיות השם והפועל שבתורת הצורות.

החלק השני, שאיננו חשוב, הוא הגדול ביותר. הוא כולל למעשה את רוב המלים שבמילון.

המשנה שינוי כלשהו בחלק הראשון, שינויו ניכר, כי הוא פוגע ביסודות הלשון; המשנה שינוי כל שהו בחלק השני אין הוא עשוי לנגוע בעיקרה של הלשון.

מכאן לקח לתיקוני הלשון ולמתקני הלשון:
אל נא יגובבו התיקונים בלא רמיזה לדרגת חשיבותם;
אל נא יאפילו תיקוני הטפל על תיקוני העיקר. מוטב שייאמר במפורש לקוראים או לשומעים, כי למשל, בעית המלים הלועזיות, שרבים ממתקני הלשון מתריעים עליה ורואים בה סכנה חמורה, בעיה זו היא לאמיתו של דבר, פחותת ערך לעומת בעית מבנה המשפט, שהוא הוא נשמתה של הלשון.

הוא הדין בהגייה. ההבחנה בין בגדכפ"ת דגושות לרפויית חשובה פחות מן ההבחנה בין א ובין ה או בין ח ובין כ; כי שינוי בבגדכפ"ת מדגשו לרפה או להפך אינו עשוי לשנות את המשמעות, אך טשטוש ההבדל בין א לבין ה, בין ח ובין כ — עשוי לערפל את משמעות המלה, כמו אם לעומת ה, נואם לעומת נוהם או מחר לעומת מכר. הגה, שבכוחו לשנות משמעות, הוא עיקר; הגה, שאינו משנה משמעות — טפל.

בסיומם של הברים: מבקש אני לעקור טעות אחת, שעשויים קוראים לטעות בדברי. המלים "חשוב" ו"לא חשוב" ואף המלים "עיקר" ו"טפל", שהשתמשתי בהן, משמעותן אינה אלא יחסית בלבד. לא נתכוונתי לומר, כי אין לדון כלל וכלל בבעית המלים הלועזיות, וכי הכול רשאים להכניס מלים לועזיות ללשון העברית כעולה על רוחם. כוונתי הייתה להצביע על העיקר, שרבים מזוללים בו, כגון מבנה המשפט. נדמה כי מתוך וההפרזה בתיקון הטפל נשכח העיקר.

וכן בהגייה. לא נתכוונתי ולא עלה על דעתי לומר, שנתחיל מכאן ואילך לזלזל בהבחנה שבין פ, כ לבין פ, כ. כוונתי הייתה להצביע על עניין חשוב יותר, שמזוללים בו, כגון ההבחנה שבין א—ה, ח—כ. טענתי הייתה, שיש להשקיע בתיקון אלה מאמצים לפחות כמאמצים שמשקיעים בלימוד כללי הדגש הקל.

לא נתכוונו רשימות אלה להטיף לזלזול בטפל, אלא להבליט את העיקר ולבקש להעמידו במקומו הראוי לו.